

همگرایی جمعی و خلق و خوی اجتماعی ساکنان حاشیه خلیج فارس با تأکید بر گردشگری

دکتر حیدر لطفی^۱
دکتر محمدعلی شادی^۲
سید امیر مدینه‌ای بناب^۳

چکیده

از جدول، شکل و نقشه به بررسی نقش و اهمیت کشورهای حوزه خلیج فارس و عوامل همگرایی در بین کشورهای این حوزه پرداخته‌اند. همچنین در ادامه نگارندگان به تأثیر صنعت گردشگری و تأثیر آن در تحکیم روابط این کشورها، برای دستیابی به قدرت منطقه‌یی یا جهانی اشاره کرده‌اند.

کلیدواژگان

خلیج فارس؛ گردشگری؛ همگرایی؛ ژئوپولیتیک؛ ژئوتوریسم؛ ژئواستراتژیک

مقدمه

خلیج فارس، بعنوان کانون ژئوپولیتیک مهم در منطقه استراتژیک خاورمیانه، تأثیرات چشمگیری نسبت به سایر کانونهای ژئوپولیتیک خاورمیانه، مانند دریای خزر، حوزه مدیترانه شرقی، قفقاز، دریای سرخ و غیره بر کشورهای حاشیه خود داراست. نقش ژئوپولیتیک خلیج فارس از دیرزمان در تفکرات و اندیشه کشورهای و ابرقدرتها وجود داشته و بدان توجه و اذعان ویژه‌یی شده است.^۴

در حال حاضر عواملی، مانند دیدگاههای متفاوت امنیتی و تفاوت در دیدگاههای رهبران کشورهای منطقه مبنی بر

ذخایر عمده نفت و گاز منطقه خلیج فارس، این منطقه را دارای اهمیت ژئواستراتژیک، ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک در سطح بین‌المللی کرده و زمینه حرکت روابط کشورهای حاشیه خلیج فارس را بسوی نوعی واگرایی فراهم آورده است. بررسیها نشان میدهد که عواملی، مانند اختلافات ارضی و مرزی، جنگهای منطقه‌یی و عدم آگاهی رهبران کشورهای منطقه از جایگاه ویژه خلیج فارس، وجود تفکرات سنتی و قومی، پروژه اسلام‌ستیزی، نفوذ تفکرات و ایدئولوژیهای بین‌المللی و حضور قدرتهای فرامنطقه‌یی و غیره، موجبات ناامنی را در این منطقه فراهم آورده است. به همین دلیل پرداختن بیش از پیش به این موضوع و یافتن راهکارهایی بمنظور کاهش ناامنی و همچنین افزایش همگرایی در بین کشورهای منطقه، یکی از ضرورت‌های ویژه در این حوزه حیاتی بشمار میرود. در جهان امروز، گردشگری، صنعتی فرارشته‌یی است که نه تنها متأثر از عوامل اجتماعی، طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی است؛ بلکه آنها را به نوبه خود تحت تأثیر قرار میدهد. بنابراین بنظر میرسد که در صورت بررسی و شناخت ویژگیهای مشترک عوامل یاد شده در کشورهای حوزه خلیج فارس در چارچوب صنعت گردشگری، میتوان عوامل همگرایی این کشورها را شناسایی کرد. در این مقاله، پژوهشگران با استفاده از منابع کتابخانه‌یی و استفاده

۱. استادیار و مدیر گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی (واحد گرمسار)

۲. مدرس دانشگاه آزاد اسلامی (واحد گرمسار)؛ نویسنده مسئول؛

shadi_itri@yahoo.com

۳. دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی (واحد گرمسار)

۴. در قرن پانزدهم میلادی، آلبورک، دریاسالار مهاجم پرتغالی اعلام کرد که بر سه تنگه باب‌المنند، هرمز و مالاکا مسلط است و وی بر جهان حکم خواهد راند (جعفری ولدانی، ۱۳۸۴: ۱۲).

فرضیه این پژوهش بر پایه شناخت عوامل همگرایی اقتصادی در منطقه خلیج فارس و برقراری توانمندیهای منطقه، در جهت توسعه صنعت گردشگری در بین کشورهای حوزه خلیج فارس و همچنین ایجاد امکانات و توانمندیهای لازم برای همکاری و همگرایی اصولی با ایجاد امنیت پایدار در منطقه و شناسایی تأثیرات صنعت گردشگری بر همگرایی منطقه‌یی است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است که در آن با استفاده از منابع کتابخانه‌یی و نیز ارائه جدول و شکل بدنبال شناخت عوامل، بخصوص عامل اقتصادی و بویژه توسعه گردشگری است که در منطقه خلیج فارس باعث همگرایی در بین کشورها میشود.

نظریه همگرایی^۱

همگرایی، بلحاظ مفهومی، عبارت است از: تقریب و نزدیک شدن افراد بسمت نقطه‌یی مشخص که معمولاً بعنوان هدف مشترک آنها شناخته میشود. واگرایی در برابر آن، عبارت است از: تفکیک و جدایی از همدیگر و دور شدن آنها از هدف مشترک و حرکت بسمت هدفهای خاص (حافظنیا، ۱۳۸۴: ۳۷۳).

برای همگرایی تعاریف زیادی ارائه شده است، ارنست هاس^۲، همگرایی را اینگونه تعریف میکند: همگرایی فرآیندی است که در طی آن بازیگران سیاسی در چندین واحد ملی مجزا ترغیب میشوند تا وفاداریهای فعالیتهای سیاسی و انتظارات خود را بسوی مرکز جدیدی معطوف سازند که نهادهای این مرکز از صلاحیتی برخوردارند که دولتهای ملی موجود را تحت پوشش خود میگیرد و یا چنین صلاحیتی را میطلبند. مفهوم همگرایی عمدتاً از سال ۱۹۴۵م. در چارچوب منطقه‌گرایی در اروپای غربی مطرح شد و از دهه ۱۹۵۰م. بطور جدی عملی شد. از لحاظ سطح تحلیل، سه سطح را باید برای مطالعه همگرایی در روابط بین‌الملل در نظر گرفت: سطح اول، همگرایی در سطح نظام است که در آن اشاره به فرآیندی دارد که بموجب آن دولتها بخشی از قدرت تصمیم‌گیری سیاسی، اقتصادی و حقوقی را به نهادهای فوق

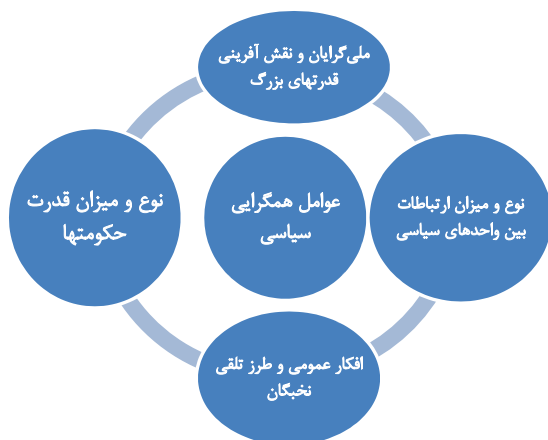
حضور آمریکا در خلیج فارس و اختلاف ارضی و مرزی بوجود آمده، باعث واگرایی و ایجاد بحرانها و چالشهایی میان کشورهای این منطقه شده است.

باید توجه داشت که در بین کشورهای حوزه خلیج فارس، زمینه‌های همگرایی از جنبه‌های گوناگون وجود دارد. منابع عظیم انرژی و وجود اتحادیه‌ها و کنفرانسهای اسلامی، نمونه‌های بارزی از این استراتژی است که در جهت همگرایی آنها صورت گرفته است. امروزه توصیه کاربردی در جهت نحوه تعامل بهتر، بین کشورهای حوزه خلیج فارس و ایجاد ارتباط پایدار بر سر منافع عظیم خلیج فارس، نیازمند بررسی تأثیرات عوامل ژئوپولیتیک در منطقه خلیج فارس است. گردشگری؛ یعنی تجارت هزاره سوم یکی از پر درآمدترین منابع بخش اقتصاد است و از این جهت جریانهای گردشگری بین‌المللی، پویاترین مبادلات اقتصادی را که ممکن است بین کشورها اتفاق بیفتد، بوجود می‌آورد. توسعه گردشگری میتواند، سبب پویایی و تقویت بنیه اقتصادی، رشد خلاقیت و نوآوری در اقتصاد و ایجاد بسترهای قانونی تاریخی شود و این امر نشان میدهد که با گسترش گردشگری، چیزی فراتر از اقتصاد بدست می‌آید و آن گسترش صلح و دوستی و حفظ حقوق انسان و طبیعت است. از آنجا که خلیج فارس، یکی از مهمترین مناطق استراتژیک جهان است، گردشگری میتواند از عوامل بسیار مهم در جذب سرمایه از طریق جذب گردشگر باشد. به همین دلیل برای کشورهای خلیج فارس، جذب گردشگر و ایجاد زیرساختهای مناسب برای جذب گردشگری از اهمیت فراوانی برخوردار است.

در این پژوهش نگارندگان بدنبال یافتن مؤلفه‌های مؤثر برای همگرایی کشورهای خلیج فارس با تأکید بر توسعه اقتصادی در منطقه، بویژه عامل صنعت گردشگری، در همگرایی منطقه‌یی هستند.

با توجه به این مقدمه، این سؤال مطرح میشود که: «چه عواملی در منطقه خلیج فارس باعث همگرایی در بین کشورها میشود و آیا عامل اقتصادی، بخصوص توسعه گردشگری، بر همگرایی تأثیر مثبت دارد؟».

1. Convergence Theory
2. Ernst Hass

شکل شماره ۱: عوامل تأثیرگذار در همگرایی سیاسی (نگارندگان)

۲. همگرایی اجتماعی

عواملی که موجب میشوند، جنبه اجتماعی همگرایی تقویت یا تضعیف شود، عبارتند از:

- ایدیولوژی، ارزشها و هنجارهای مشترک؛
- تاریخ، زبان و فرهنگ؛
- یکپارچگی نژادی.

بنابراین میزان همبستگی اجتماعی و یکپارچگی، موجب افزایش ظرفیت و کارآمدی همگرایی و فقدان همبستگی اجتماعی به همان نسبت، منجر به واگرایی و ناکارآمدی سیستم همگرایی میشود.

۳. همگرایی اقتصادی

در پیوندهای منطقه‌یی، گروه‌بندی و همگرایی منطقه‌یی، روندهای اقتصادی و اتحادیه‌های اقتصادی لازم است. در منطقه‌سازی اهمیت ویژه‌یی به روندهای اقتصادی مستقل داده شده است که منتهی به ایجاد وابستگی متقابل اقتصادی در یک حوزه مشخص جغرافیایی میشود و مهمترین نیروی بکار رفته در آن بازارها، تجارت خصوصی، جریان سرمایه‌گذاری و تصمیم‌گیری دولتهاست. چنانچه بلا بالاسا^۱ روند همگرایی اقتصادی را در پنج مرحله طبقه‌بندی میکند:

همگرایی اقتصادی؛ بمعنای یکپارچه شدن، یکسان شدن و ادغام اقتصادی چند واحد اقتصادی مختلف است. از جمله متغیرهایی که در روند همگرایی اقتصادی مورد توجه قرار میگیرند، عبارتند از: سطح اشتغال، موازنه پرداختها، ساختار

ملی در مقیاس جهانی انتقال میدهند. این وضعیت ممکن است باعث بهبود کیفیت حکومت‌مداری داخلی و جهانی شود و ضمن بالابردن کارآیی تصمیم‌گیری، در عمل هم پایه رفتارهای جمعی را تقویت کند؛

سطح دوم، تحلیل سطح همگرایی منطقه‌یی است که طی آن تعدادی از دولتها که در مجاورت با یکدیگر قرار دارند، گردهم می‌آیند و یک اتحادیه سیاسی و اقتصادی فدرال را مانند، اتحادیه اروپا بوجود می‌آورند. تجربه اروپا حاکی از آن است که تا چه اندازه رسیدن به اجماع کلی در میان اعضا دشوار بوده است. شاید بتوان گفت که آینده همگرایی در سطوح نظام و منطقه‌یی به میزان قابل توجهی به درجه موفقیت اتحادیه اروپا بستگی خواهد داشت؛

سطح سوم، ارتباط مستقیم به ویژگیهای ساختاری دولتها دارد که مسلماً برخورداری واحدهای سیاسی از درجه بالای توسعه اقتصادی، فناوری، سیاسی، فرهنگی و ارتباطی بر فرآیند همگرایی تأثیر بسزایی دارد (قوام، ۱۳۸۴، ۴۴).

انواع همگرایی

۱. همگرایی سیاسی

همگرایی سیاسی به ادغام دو یا چند واحد سیاسی مستقل در یک واحد مستقل جدید گفته میشود. نظریه پردازان سیاسی در رابطه با مفهوم همگرایی سیاسی دیدگاههای مختلفی را ارائه میکنند؛ بطوری که جاکوب تیون و تانسکو همگرایی سیاسی را بیانگر ارتباط درونی یک جامعه با هویت و خودآگاهی میدانند. بررسیهای بعمل آمده، نشان میدهد که همگرایی سیاسی بیشتر در حکومت‌های فدرالیستی حائز اهمیت است و نمونه‌یی که میتوان بدان استناد کرد، اروپای غربی است که پس از ایجاد اتحادیه‌های اقتصادی، وارد مرحله اتحاد سیاسی شده‌اند. مهمترین عوامل تأثیرگذار در همگرایی سیاسی، در شکل شماره ۱ مشخص شده‌اند:

شروع میشود و سپس مراحل بعدی آن ادامه پیدا میکند و نیروهای اصلی، بعنوان یک عامل سرعت بخش به تقویت روند کمک کرده تا فرآیند آن را کامل کنند.

در فرآیند واگرایی در ارتباط با بازیگران سیاسی و دولتها اهداف و منافع متعارض شروع میشود و سپس مراحل بعدی آن ادامه پیدا میکند و نیروهای اصلی و سرعت بخش به تقویت روند کمک کرده تا فرآیند را کامل کنند. این فرآیند از حیث تجلی فضایی ممکن است در مقیاسهای محلی، منطقه‌یی و جهانی شکل بگیرند که مرحله پایانی فرآیند یادشده، همراه با تجزیه، پیامدهایی چون تنش، جنگ و توسعه نیافتگی را تشکیل میدهد.

توریسم (گردشگری)

واژه «توریسم» از دو بخش «تور»؛ بمعنای سفر، گشت، مسافرت، سیاحت و «ایسم» پسوندی که اشاره به یک مکتب با اندیشه فلسفی، مذهبی، سیاسی، ادبی و غیره دارد، ترکیب یافته است. بنابرین توریسم؛ یعنی مکتبی که پایه فکری آن سیاحت و گردشگری است (Oxford, 1989).

توریست (گردشگر)

واژه توریست / گردشگر نیز، مانند توریسم / گردشگری تعاریف متعددی دارد. در واقع، هر تعریفی را که برای توریسم / گردشگری بپذیریم، واژه توریست / گردشگر را هم باید بر همان اساس تعریف کنیم.

در فرهنگ و بستر، توریسم و گردشگر به کسی اطلاق میشود که برای سرگرمی و تفریح، یا بقصد امور فرهنگی سفر میکند. در فرهنگهای لغت فارسی، این عبارات در وصف گردشگر آمده است: «جهان گردنده»، آنکه در اقطار عالم بسیار سفر کند، سیاح کسی است که در شهرها و کشورهای دیگر سیاحت کند و جهان را در نوردد (الوانی و دهدشتی، ۱۳۷۳: ۱۸).

شکلهای عمده توریسم / گردشگری

توریسم تفریحی و استفاده از تعطیلات، توریسم درمانی، توریسم فرهنگی و آموزشی، توریسم اجتماعی، توریسم

صنعتی، توزیع درآمد، توان اقتصادی و قدرت اقتصادی در مذاکرات تجاری از یک طرف و حمایت دولتی و نحوه ارتباطات اقتصادی از طرف دیگر.

جدول شماره ۱: روند همگرایی اقتصادی طبق نظر بلا بالاسا (فارسانی، ۱۳۷۱: ۳۲)

مرحله	ویژگیها و شاخصها
منطقه آزاد تجاری	۱. فقدان هرگونه تعرفه یا سهمیه بندی
اتحادیه گمرکی	۱. فقدان هرگونه تعرفه یا سهمیه بندی ۲. تعرفه های خارجی مشترک
بازار مشترک	۱. فقدان هرگونه تعرفه یا سهمیه بندی ۲. تعرفه های خارجی مشترک ۳. نقل و انتقال آزاد عوامل تولید
اتحادیه اقتصادی	۱. فقدان هرگونه تعرفه یا سهمیه بندی ۲. تعرفه های خارجی ۳. نقل و انتقال عوامل تولید ۴. هماهنگی سیاستهای اقتصادی
همگرایی تمام عیار اقتصادی	۱. فقدان هرگونه تعرفه یا سهمیه بندی ۲. تعرفه های خارجی ۳. نقل و انتقال عوامل تولید ۴. هماهنگی سیاستهای اقتصادی ۵. وحدت در سیاستگذاری و وجود نهادهای سیاسی و اقتصادی

۴. همگرایی و واگرایی منطقه‌یی

از فحوای کلام ادیان آسمانی و پیامبران، گرایش به همگونی و هم بستگی جوامع بر می آید. در اندیشه های بزرگانی، چون مارکوس اورلیوس، انیشتین، فروید و شاعرانی، چون هومر، فردوسی، تاگور، رازپاوند و سیاستمدارانی چون، هوشی مینه، ویلی برانت، جواهر لعل نهرو، اولاف پالمه و غیره این نکته به نوعی برجسته مشخص شده است.

همگرایی و واگرایی دو رفتار متضاد در روابط دولتها و یا بازیگران سیاسی است. شکل گیری، بقا و فنا فرآیند همگرایی و واگرایی تابعی از تلقین دولتها و بازیگران نسبت به منافع ملی و جمعی و فردی خود است. فرآیند همگرایی و واگرایی در ارتباط با بازیگران سیاسی و دولتها از احساس و درک هدف و منفعت مشترک و یا برعکس آن اهداف و منافع متعارض

آثار گردشگری

در یکی از طبقه‌بندی‌های رایج، براساس مثبت یا منفی بودن پیامدهای گردشگری، آثار آن در سه بعد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی بررسی شده است.

ورزشی، توریسم مذهبی و زیارتی، توریسم بازرگانی و تجارت، توریسم سیاسی.

توریسم سازمان یافته و انواع آن

تورهای جامع، تورهای جامع گروهی، تورهای اختصاصی و درستی.

جدول شماره ۲: آثار گردشگری در سه بعد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی براساس مثبت یا منفی بودن سفرها (www.e-unwto.org)

نوع	مثبت	منفی
الف) ابعاد اقتصادی	افزایش هزینه‌ها	ایجاد تورم در سطح محلی اقتصاد
	ایجاد اشتغال	احتکار املاک
	افزایش عرضه نیروی کار	ناتوانایی در جذب گردشگر
	افزایش استانداردهای زندگی	از دست رفتن فرصت برای سرمایه‌گذاری هزینه‌های فرصتی ناخواسته، شامل انتقال سرمایه‌ها از بخش بهداشت و آموزش به بخش گردشگری
اقتصاد		افزایش قیمت‌ها
تجارت	رقابت صنعت گردشگری برای جذب نیروهای انسانی محلی	معرفی منطقه، بعنوان یک مقصد گردشگری و تجاری ممکن است عکس‌العمل منفی سازمانهای فعال در مقصد را به همراه داشته باشد.
	افزایش میزان دسترسی به امکانات و تسهیلات	
	افزایش سطح پایداری منافع	تجاری شدن فعالیت‌هایی که ممکن است، ماهیت شخصی یا خصوصی داشته باشند.
ب) آثار اجتماعی	جامعه میزبان و مشارکت آنها در فعالیتهای متنوع اجتماعی / فرهنگی	اختلالات اجتماعی روانی
	تقویت ارزشها و سنن محلی در منطقه	افزایش بالقوه جرم و جذابیت
	افزایش غرور جامعه میزبان و تقویت روح همبستگی	تمایل به نگرش تدافعی به جامعه
	افزایش آگاهی ساکنان درباره دیگران (آگاهی از اینکه دیگران در مورد آنها چگونه فکر میکنند)	تغییر در ساختار جامعه
	تقویت شناخت و روابط بین‌المللی	احتمال دارد، نبود درک صحیح بین گردشگران و جامعه میزبان باعث بروز تعارضات بین آنها شود.
		تحریف ماهیت صحیح وقایع، بمنظور انعکاس ارزشهای نظام سیاسی
	توسعه مهارتهای برنامه‌ریزان	ناتوانی در کسب اهداف

سیاسی / اداری	استشهاد اقتصادی مردم محلی، بمنظور راضی نگه داشتن رجال سیاسی	ناتوانی در کسب اهداف
ج) آثار زیست محیطی	توسعه تسهیلات جدید	آسیبهای محیطی
	احداث و بهبود زیرساخت‌های منطقه	تغییرات در فرآیندهای طبیعی
	محافظت از میراث باستانی و تاریخی	شلوغی و ترافیک
	راهبردهای مدیریت گردشگران	تغییر در محیط و حیات وحش
		تخریب آثار باستانی

جغرافیای خلیج فارس

۱. جغرافیای طبیعی خلیج فارس

شرایط آب‌وهوایی خلیج فارس نیز متنوع است. حداکثر دمای ماههای گرم در این منطقه، بین ۳۲-۳۴ درجه سانتیگراد است. در زمستان، در شمال خلیج فارس، دمای هوا به پانزده درجه و در تنگه هرمز به ۲۱ درجه سانتیگراد میرسد و در عمق بیست تا چهل متر هم دمای آب به ۲۱ درجه سانتیگراد میرسد. خلیج فارس از نظر منابع دریایی زیستی، با داشتن صدها گونه قابل تغذیه از غنیترین دریاهای جهان است؛ بطوری که متجاوز از ۳۴۰ گونه ماهی در آبهای خلیج فارس وجود دارد. فراوانی انواع مختلفی از ماهیها در خلیج فارس، بطور چشمگیری در تغذیه ساکنان پیرامون آن، اثری عمیق و ریشه‌دار بر جای گذارده است؛ تا جایی که ارکان تغذیه مردم این منطقه را وجود ماهیان تشکیل میدهد.

بارندگی در سواحل خلیج فارس بسیار کم است. حجم باران در سواحل ایران بیشتر از سواحل جنوبی خلیج فارس است؛ بطوری که ریزش باران در کویت، سالانه در حدود ۱۲/۲ سانتیمتر و در مسقط تا شانزده سانتیمتر، بصره ۲۵ سانتیمتر، بحرین به ده سانتیمتر، خرمشهر ۲۱/۳ سانتیمتر، جاسک ۱۶/۵ سانتیمتر و بوشهر تا ۴۴ سانتیمتر میرسد.

۲. جغرافیای تاریخی خلیج فارس

قدیمیترین قومی که مطالعه زمین را آغاز کرده‌اند، بابلیها بودند. آنان در آثاری که از دو هزار و پانصدسال پیش آغاز کردند، زمین را صفحه مسطحی فرض میکردند و جهان را

خلیج فارس بین ۲۴-۳۰ درجه عرض شمالی و ۴۷-۵۷ درجه طول شرقی در منطقه معتدل شمالی واقع شده است. طول آن از منتهی‌الیه آبادان تا تنگه هرمز نهصد کیلومتر و عرض متوسط آن نزدیک به ۲۵۰ کیلومتر است. پهنترین قسمت آن به چهارصد کیلومتر و حداکثر عمق آن در تنگه هرمز به روی رأس المسندام به ۱۸۲ متر میرسد. مساحت خلیج فارس ۲۵۰ هزار کیلومترمربع است. بعلت عدم وجود جریانهای دریایی، آب آن بویژه در قسمت غربی، شیرین است. این دریای نیمه‌بسته، میراث تحولات زمین‌شناختی دوران سوم زمین‌شناسی است و بیش از ۳۵ میلیون سال قدمت دارد. در زمان تشکیل، بمراتب مساحت آن بیشتر از امروز بوده است؛ بطوری که قسمت بزرگی از جلگه‌های برازجان، خوزستان، بهبهان تا کوههای زاگرس تا اواخر دوران سوم زمین‌شناسی در زیر آب قرار داشته است.

خلیج فارس دارای شکلی، هلالی است. حجم آبهای آن، ۸۵۰۰ کیلومتر مکعب است. آب قابل ملاحظه‌یی که وارد خلیج فارس میشود از رودهای کارون، دجله و فرات سرچشمه میگردد. دو رود اخیر بعد از پیوستن به هم و تشکیل اروندرود به خلیج فارس میریزند. رودهای کوچکتری، مانند بهمنشیر که شاخه‌یی از کارون است نیز در انتها پس از دورزدن آبادان به خلیج فارس میریزد. همچنین رود جراحی با دو شاخه، رود شادگان که به کارون میریزد و دیگری که خود جراحی است در خورموسی به خلیج فارس میریزد.

برخی از ویژگیهای ژئوپولیتیک خلیج فارس که در کانون توجه جهانیان قرار دارد، عبارتند از:

- وجود منابع عظیم نفت و گاز؛
- راه درآمدزایی از طریق فروش منابع و ذخایر برای کشورهای منطقه؛
- تأمین کننده سوخت کارخانجات کشورهای صنعتی؛
- امکان برقراری و دسترسی به آبهای آزاد برای کشورهای منطقه؛
- تأمین معاش و مواد غذایی برای کشورهای حاشیه آن؛
- ایجاد جایگاه ویژه برای کشورهای منطقه، بواسطه توجه قدرتهای دنیا به خلیج فارس.

موقعیت ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک تنگه هرمز

- تنگه هرمز، دارای جنبه‌های ژئواستراتژیکی متعددی است که بطور خلاصه عبارتند از:
- قرار داشتن در مسیر انتقال نفت مورد نیاز جهان غرب، بعنوان یک نقطه کنترل و اعمال فشار؛
  - تکیه‌گاه دفاعی شبه‌جزیره عربستان؛
  - قرار داشتن در موقعیت مناسب برای ورود قدرت بری به شبه‌جزیره عربستان؛
  - واقع شدن در ابتدای دهلیز فلات ایران.

این تنگه، بعنوان تکیه‌گاه دفاعی شبه‌جزیره عربستان، هم برای قدرت دریایی و هم برای قدرت بری، برای تقابل با یکدیگر اهمیت ممتازی دارد؛ زیرا تنگه هرمز، باب‌المنذب و کانال سوئز، سه نقطه کنترلی و تکیه‌گاه دفاعی شبه‌جزیره عربستان بشمار می‌آیند. اگر توجه کرده باشیم، بعد از بحران خلیج فارس در سال ۱۹۹۰ م، نیروی دریایی آمریکا و غرب، عمدتاً پیرامون سه نقطه مزبور و آبهای حایل بین آنها مستقر شدند و شبه‌جزیره عربستان را محاصره کردند. بدین ترتیب توسعه و پیشروی عراق مهار شد.

کشورهای حوزه خلیج فارس

ایران

از دید جغرافیایی، این نام پهنه‌ی گسترده‌تر از کشور ایران را در برمیگیرد و سراسر فلات ایران را شامل میشود.

سرزمینهای واقع در اطراف بابل و بین دو رود نیل و دجله میدانستند و از دریاها فقط خلیج فارس را میشناختند که در مجاورت آن سرزمین بود (مجتهدزاده، ۱۳۵۴: ۱۵).

همانطور که ظهور اولیه تمدنهایی، مانند بین‌النهرین، مصر و غیره در ساحل آنها و رودخانه‌ها بوده است، خلیج فارس نیز از دریاهای شناخته شده در دوران باستان بشمار می‌آید که در کنار آن تمدن ایرانی شکل گرفته و قوم آریایی میزیسته است. خلیج فارس یکی از قدیمیترین دریاهایی است که انسان متمدن شناخته است. در دوران هخامنشیان این دریا، به دریای «پارس» معروف بود. داریوش پادشاه ایرانی، نخستین ناوگان دریایی جهان را بوجود آورد. وی نخستین بار دستور حفر کانال سوئز را داد. در کتیبه‌ی که از داریوش در محل کانال سوئز بدست آمده، نوشته شده است: «من پارسی هستم. از پارس مصر را گشودم. من فرمان کندن این آبراه را دادم از رودی که از مصر روان است، به دریایی که از پارس آید».

از دیگر تمدنهای آن زمان تمدن یونان بود که آنها نیز بوجود خلیج فارس آگاهی داشته‌اند. چهار دریایی که یونانیان آنها را از دریای بزرگ کناری (دریای تیس) منشعب میدانستند، عبارت بودند از:

۱. دریای متوسط یا خلیج روم^۱ (مدیترانه امروز)
۲. دریای خزر دریای کاسپین^۲ (خزر امروزی)
۳. دریای سرخ امروز
۴. خلیج فارس^۳

موقعیت ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک خلیج فارس

در حال حاضر موقعیت ژئواکونومیک خلیج فارس در جهان جایگاه ویژه‌ی است که خود متأثر از منابع و ذخایر عظیم موجود در آن است. حضور شرکتهای خارجی، سرمایه‌گذاریهایی که از طرف شرکتهای دول برون منطقه در آن انجام میگیرد، موقعیت ژئواکونومیک خلیج فارس را امروزه بیش از گذشته در کانون توجه جهان قرار داده است.

1. Roman Gulf
2. Caspian Sea
3. Persian Gulf

اندیشه حکومت در ایران را با این وضع ژئوپولیتیک و در ارتباط ویژه‌ی قرار داده است (محرابی، ۱۳۸۶: ۸۲ - ۸۸).

از آنجا که اقتصاد ایران تک‌محصولی و بر پایه درآمدهای ارزی ناشی از استخراج و صدور نفت است، حوزه خلیج فارس و دریای خزر در رأس توجه ایران قرار دارد.

۲۵ جزیره استراتژیک خلیج فارس، متعلق به ایران است. این جزایر از دهانه تنگه هرمز (جزیره هرمز و لارک) آغاز می‌شود و تا جزایر بونه و قبر ناخدا در شمالترین نقطه خلیج فارس ادامه می‌یابد. این مناطق موقعیت دفاعی و استراتژیک ایران و اهمیت آنها را در خلیج فارس تعیین می‌کنند. همچنین سه بندر، بندرعباس، بوشهر و خورموسی، سه نقطه دریایی هستند که مقر و پایگاه نیروی دریایی ایران را با ناوها و امکانات مجهز جنگ دریایی، در جنوب کشور تشکیل می‌دهند.

عراق

کشور عراق کنونی در مشرق با ایران، در شمال با ترکیه، در غرب با سوریه و اردن و در جنوب با کویت و عربستان سعودی هم‌مرز و همسایه است. مساحت کشور عراق ۴۳۸/۳۱۷ کیلومترمربع و جمعیت آن بیش از ۲۴ میلیون نفر است. این جمعیت از سه گروه کرد، عرب و ایرانی‌تباران تشکیل می‌شود. جمعیت عراق از شیعیان (۵۵ درصد)، سنیها (۳۰-۳۵ درصد)، باضافه پنج تا شش درصد از پیروان دینهای دیگر و تعداد مسیحیان این کشور که به یک میلیون نفر می‌رسد، تشکیل شده است. عراق در بین کشورهای حوزه خلیج فارس، کمترین طول سواحل را دارد. طول سواحل عراق بین ۵۸-۴۰ کیلومتر و (شش درصد از کل سواحل خلیج فارس) است که کمترین طول ساحل مرتبط با آبهای آزاد را در خلیج فارس در اختیار دارد. ساحل محدود عراق در خلیج فارس که از آن بعنوان «پاشنه آشیل استراتژیک» منطقه یاد می‌شود، همیشه مورد نظر رهبران عراق بوده است. بدلیل این محدودیت و بر سر حق کنترل تمامی آبراه شط‌العرب (اروند رود) که تا سال ۱۹۸۰م. تنها راه عمده کشتیرانی عراق بوده، صدام حسین نزدیک یک دهه با ایران جنگید.

از دید فرهنگی، این نام در برگرفته همه مردمانی است که براساس آیینهای ایرانی زندگی میکنند و به زبانهای ایرانی (شاخه‌ی از زبان هند و اروپایی) گویش دارند؛ مردمی که به گویش فارسی، کردی، لری، مازندرانی، گیلک، بلوچ و غیره سخن می‌گویند. باور عمومی بر این است که شاخه پارسی در آستانه قرن هفتم پیش از میلاد مسیح، نخست ناحیه «انزان» را در اختیار گرفتند؛ سرزمینی که کانونش را «تپه مالیان» در فارس میدانند. آمدن دیگر کوچ‌نشینان ایرانی، مانند «سکاها»، «سرمدها»، «هپتالیها» از شمال خاوری، به داخل این کشور، تا میانه سده ششم میلادی ادامه پیدا کرد.

در اواسط قرن ششم قبل از میلاد، کوروش کبیر گسترش متصرفات خود را، بعنوان یکی از بزرگترین قدرتهای جهان باستان از فارس آغاز کرد؛ بطوری که در زمان داریوش اول (۵۲۲-۴۸۵ ق.م) متصرفات آنها از جلگه سند در شرق تا یونان در غرب می‌رسید (اهلرز، ۱۳۶۵: ۴۱). حمله اسکندر مقدونی سبب ویرانی گسترده و انتقال تاریخ‌نویس‌های دوران هخامنشی شد.

ویژگی جغرافیایی و ژئوپولیتیکی ایران در ساخت اندیشه حکومت، چنان اهمیتی دارد که بناگزی بر تمامی جنبه‌های سازمان اجتماعی ایران و روانشناسی اجتماعی مردم تأثیری عظیم بر جای می‌گذارد. کیفیت فلات ایران بین دو حوضه گرم‌وخشک عربستان سعودی و سردوخشک روسیه قرار دارد، زمینه ژئوپولیتیک گذرگاهی را تقویت نموده و در کل،

نقشه شماره ۱: منطقه خلیج فارس (www.gulf2000.columbia.edu)

روابط خارجی عربستان سعودی با کشورهای حاشیه منطقه خلیج فارس بگونه‌یی است که استراتژی و سیاست همکاری همه‌جانبه‌یی را پیوند نداده است، هر چند که روابط دیپلماتیک خود را با برخی از این کشورها از دیر زمان آغاز کرده است. بعنوان نمونه:

در مارس سال ۱۹۳۰ م با مبادله تلگرافهایی بین شاه ایران و ملک عبدالعزیز پادشاه نجد - قبل از آن در عهدنامه مودت سال ۱۹۲۹ م بین ایران و حجاز- سفارت ایران در جدّه تأسیس شد...؛ اما همچنان روابط دیپلماتیک مناسبی با کشورها برقرار نکرده است... عربستان سعودی از زمان تأسیس تا امروز، همواره سیاست گسترش بسوی خاور را دنبال کرده است. یکی از رویه‌های دیرینه عربستان سعودی، دستیابی بر تمام شبه‌جزیره عربستان میباشد و مدعی است که در سده نوزده میلادی، شبه جزیره عربستان در دست وهابیهها بوده است (افشار سیستانی، ۱۳۸۳: ۱۰۸).

کویت

کشور کوچک کویت در رأس خلیج فارس واقع شده است. نام کویت، واژه‌یی است فارسی که چند سال پیش از جنگ جهانی اول پرآوازه شد. واژه کویت در فارسی؛ بمعنی «قلعه» و «کوتول» (نگهبان قلعه) است و کویت مصغر شده «کوت» و بمعنی «کوچک» است و بعضی از نویسندگان میگویند کویت به زبان هندی؛ بمعنی «قلعه» است. کویت در حدود سال ۱۷۱۶ م/ ۱۱۲۸ هـ ق توسط اعرابی که از جزیره العرب به کویت آمده‌اند، بنا شده است (همو، ۱۳۷۶: ۷۷۷). از دید جغرافیایی کویت یک کشور بیابانی است که بخشهای مهمی از آن از شن و ماسه پوشیده شده است و در غرب و جنوب آن، بلندیهایی بشکل تپه‌ماهورهای بهم‌پیوسته که گاهی بلندی ارتفاعات آن به چهل متر میرسد، دیده میشود. کرانه‌های آن هم‌سطح دریاست و در باختری‌ترین نقطه آن، سرزمین بلندی که بین ۲۰۰-۵۰۰ متر ارتفاع دارد، وجود دارد (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۵۷۵).

حکومت کویت «امیرنشین» یا نوعی موناشری^۱ است و جنبه

عراق از جمله کشورهای تک‌محصولی است که اقتصاد این کشور به درآمد و فروش نفت بستگی دارد و بدون درآمد حاصل از نفت از جمله کشورهای فقیر در جهان خواهد بود. ۹۶ درصد درآمد عراق از راه فروش نفت حاصل شده است.

عربستان سعودی

عربستان سعودی از شمال با کویت، عراق، اردن؛ از جنوب با جمهوری یمن؛ از غرب با دریای سرخ؛ از شرق با عمان، قطر، امارات متحده عربی و بحرین همسایه است. مساحت این کشور ۲۱۴/۹۶۹۰ کیلومتر مربع (پهناترین کشور منطقه خلیج فارس) است. جمعیت آن در سال ۲۰۰۳ م برابر با ۲۴/۲۹۳/۸۴۴ نفر بوده است که نرخ رشد جمعیت آن سالانه ۳/۴ درصد است و هر ۲۲ سال دو برابر خواهد شد. پایتخت آن ریاض و طول سواحل آن در خلیج فارس حدود چهارصد کیلومتر است. ده درصد جمعیت آن را شیعیان تشکیل میدهند که عمدتاً در استانهای شرقی سکونت دارند و در مقایسه با سایر نقاط پادشاهیهای سعودی، در فقر نسبی به سر میبرند.

جغرافیای عربستان سعودی بگونه‌یی است که یک سرزمین فلاتی را رقم زده و از سه طرف در محاصره دریا قرار گرفته است. بخش اصلی این شبه‌جزیره، فلات به نسبت مسطحی با بلندی اندک است. بلندی متوسط این فلات بیش از پانصد متر نیست؛ در حالی که این بلندی در بخش غربی به حدود هزار متر میرسد. بلندترین قسمت این فلات در منطقه جنوبی حجاز و یمن و در عمان واقع شده است که بلندی قله، گاه به سه‌هزار متر هم میرسد. آب‌وهوای شبه‌جزیره عربستان، گرم و مرطوب، در بخشهای کرانه‌یی و گرم و خشک در بیابانهای داخلی است. در حالی که میزان بارش سالانه نیز از پانزده سانتیمتر کمتر است. در دوران قبل از کشف و استخراج نفت، شبه‌جزیره عربستان به جزء یمن، منطقه‌یی فوق‌العاده خشک و لم یزرع بود و جمعیت آن کم و بصورت پراکنده و قبیله‌یی بود. بعلاوه ویژگیهای طبیعی در طول تاریخ، هیچ کشور اروپایی منافی را در اشغال و تصرف آن احساس نکرد. از نظر اقتصادی، عربستان سعودی نیز مانند دیگر کشورهای عرب حوزه خلیج فارس وابسته به نفت و درآمدهای نفتی است.

1. Monarchi

قدرت، حاکمیت بر مسندم و دیگر نقاط جنوبی خلیج فارس را تجدید میکرد.

امارات متحد عربی کنونی از شمال با خلیج فارس؛ از جنوب و غرب با عربستان سعودی؛ از غرب با عمان همسایه است. مساحت این کشور ۷۷/۷۰۰ کیلومتر مربع است. سواحل این کشور در خلیج فارس بطور عمده مضرس (پیچ در پیچ) و دارای خلیج‌های کوچک (خور) است. در ضمن سواحل آن کم‌عمق، در بعضی نقاط مردابی، دارای صخره‌های زیرآبی، جزایر و جزیره نماهای (تپه‌های دریایی) مرجانی است. با این ویژگیها، در دوران فعالیت دزدان دریایی بومی در خلیج فارس، این سواحل، بویژه رأس الخیمه، بعنوان محل اسکان و پناهگاه مطمئن آنان مورد استفاده قرار گرفت. طول این سواحل بالغ بر ۶۴۰ کیلومتر است (اسدی، ۱۳۸۱: ۲۹۱-۲۸۹).

این شبه‌جزیره را از نظر چگونگی جنس و اختلافات طبیعی، به چهار منطقه جدا از هم میتوان تقسیم کرد:

۱. بیابان ماسه‌یی، در کرانه‌های باختری خلیج فارس؛
۲. ریگزارهای مرکزی، در بخش مرکزی شبه جزیره؛
۳. منطقه کوهستانی، در بخش خاوری مسندم در جهت شمالی- جنوبی. مهمترین این ارتفاعات، جبال «الحجار» است؛
۴. در بخش‌های کرانه‌یی خاوری، نوار ساحلی به نسبت باریکی در پای کوه‌های الحجار در مجاورت دریای عمان وجود دارد که پوشیده از شن و ماسه نرم است. آب وهوای این سرزمین گرم و مرطوب و بطور متوسط، دارای بیش از پنجاه درصد باران سالانه، در زمستان است.

در امارات متحده عربی، نفت نقش اصلی را در اقتصاد این کنفدراسیون و توسعه آن برعهده دارد؛ ولی از نظر کشاورزی ضعیف است (همان: ۲۹۵).

یکی از پدیده‌های تجارت خارجی امارت متحده عربی، صادرات مجدد است، بدین صورت که کالا و مواد از کشورهای مختلف به بنادر آزاد «دبی» و «جبل علی» وارد میشود. آنگاه از آنجا به کشورهای مختلف حوزه خلیج فارس، شمال

موروثی دارد. امیر کویت از خانواده «الصباح» انتخاب میشود. قانون اساسی دائم این کشور در شانزدهم نوامبر ۱۹۶۲ م با توشیح شیخ عبدالله سالم الصباح، امیر کویت بتصویب رسید. این قانون اساسی با فرمان امیر میتواند ترمیم یا ملغی شود و تاکنون چندین بار ترمیم و اصلاح شده است. کویت دارای یک مجلس ملی است که نمایندگان آن با رأی مستقیم مردم و بمدت چهارسال انتخاب میشوند.

شبه‌جزیره مسندم

شبه‌جزیره مسندم، استانی در بخش شمالی کشور عمان است. نوار ساحلی از خاک امارات متحده عربی به مسافت هفتاد کیلومتر، این استان را از خاک عمان، جدا ساخته است. مساحت شبه‌جزیره مسندم در حدود پانزده هزار کیلومتر مربع است. این استان چهره‌یی کوهستانی دارد. ارتفاع کوه‌های شبه‌جزیره مسندم از سطح دریا از ۱۸۰۰ تا ۲۳۰۰ متفاوت است. بیشتر مناطق شبه‌جزیره مسندم کوهستانی است و فقط قسمت کوچکی از آن هموار است که یک نوار باریک و تنگ ساحلی را تشکیل داده است که با اتحاد به سمت امارات رأس الخیمه، بر پهنای آن افزوده میشود.

شبه‌جزیره مسندم، دربرگیرنده بخش‌های مهمی از خاک دوکشور عمان و امارات متحده عربی، باضافه قبایل پراهمیتی است که تا همین اواخر، زندگی سیاسی مستقلی در منطقه داشتند. سراسر شبه‌جزیره استوانه‌مانندی که شمالیترین نقطه‌اش در تنگه هرمز، «رأس المسندم» خوانده میشود و بدنه‌اش بسوی داخل عربستان سعودی ادامه می‌یابد، نام جغرافیایی ویژه‌یی ندارد (همو، ۱۳۸۰: ۳۰۷).

امارات متحده عربی^۱

امارات متحده عربی بخش‌هایی از سرزمین شبه‌جزیره مسندم است. قبل از تشکیل این کنفدراسیون، حاکمیت آن، میان ایرانیان و عربها بصورت چرخشی بود. از دید تاریخی، شبه‌جزیره مسندم برای چند قرن بطور اسمی تابع حکومت عمان و مسقط بود؛ اما در عمل امپراتوری ایران، به هنگام

1. United Arab Emirates

سنگ و تپه‌های بلند در شمال و جنوب است)، تشکیل شده است. آب وهوای آن در تابستان گرم و مرطوب و در زمستان معتدل و میزان بارندگی در این امارات کم است. مهمترین تیره مردم دبی «آل بوفلاسه» از قبیله «بنی یاس» است که «آل مکتوم» حاکمان بر دبی از این تیره هستند.

۳. شارجه

شارجه از هم‌گسیخته‌ترین سرزمین در امارات متحده عربی است. این امیرنشین از پنج بخش جدا از هم تشکیل شده است که این بخشها (سرزمین اصلی در ساحل خلیج فارس، دبیبه، کلبه و خورفکان در کنار دریای عمان، یک سرزمین کوچک در کوههای حجاز نزدیک وادی «خم» و منطقه «کلبه») در مجموع ۱۶۰۰ مایل مربع مساحت شارجه را تشکیل می‌دهند. مردم آن بیشتر از قبیله «قیطاب» هستند. حاکم شارجه از قبیله معروف «قواسم» است که در قرن هفدهم میلادی در برابر یورش پرتغالیها مقاومت کردند و تاکنون حکومت خود را بر شارجه حفظ کرده‌اند (www.corporate.sharjahtourism.ae).

۴. رأس الخیمه^۴

معروف است که لشگریان نادرشاه افشار، برای برقراری امنیت دوباره در خلیج فارس، پس از عبور از تنگه هرمز، در این سرزمین «خیمه» زدند و به همین دلیل بعداً به «رأس الخیمه» معروف شد. رأس الخیمه تا سال ۱۸۶۶م با شارجه یک سرزمین یکپارچه بود؛ اما شیخ، حمد بن عبدالله که از سوی شیخ سلطان بن صقر به حکومت رأس الخیمه رسیده بود، نسبت به شارجه ادعای استقلال کرد و با پادرمیانی نماینده سیاسی بریتانیا، بصورت شیخ‌نشین جداگانه‌یی درآمد. این سرزمین از حکومت‌های تک‌شهری مسندم است که ۱۲۰۰ مایل مربع مساحت دارد و شامل دو بخش و چند جزیره، مانند جزایر «العمر» و «نبوی» است (مجتهدزاده، ۱۳۸۰: ۱۷۶-۱۷۷).

۵. عجمان^۵

عجمان از نظر وسعت کوچکترین شیخ‌نشین شبه‌جزیره

آفریقا، جنوب آسیا، خاورمیانه و حتی اروپا و به آمریکا صادر می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۴: ۲۴۵).

امارات متحده عربی از هفت امیرنشین تشکیل شده است:

۱. ابوظبی^۱

این سرزمین از شمال به خلیج فارس و امیرنشین دبی؛ از شمال شرقی به شارجه؛ از مشرق به سلطان‌نشین عمان؛ از جنوب به سرزمین عربستان سعودی و از مغرب به خلیج فارس و شبه‌جزیره قطر محدود است. ابوظبی در جنوبی‌ترین بخش کرانه خلیج فارس واقع است. امیرنشین ابوظبی از دو بخش جغرافیایی ناحیه کرانه‌یی بسیار پست که شامل تعداد زیادی جزیره و بریدگی ساحلی است و ناحیه کویر نمکی در مرکز و مشرق با تپه‌های کوچک و بزرگ با مشخصات مناطق کویری تشکیل شده است. آل نهیان در ۱۷۶۱م با یافتن آب آشامیدنی در جزیره ابوظبی، پایه‌گذار این شیخ‌نشین شدند. این امیرنشین دارای چهارصد کیلومتر مرز در ساحل خلیج فارس است. در کناره سرزمین ابوظبی، جزیره‌یی به نام «رائیس» وجود دارد که در سال ۱۹۵۹م نفت در آن کشف و بهره‌برداری از منابع نفتی آن شروع شد و از این راه درآمد سرشاری را نصیب حاکم ابوظبی کرد (www.citiwire.net).

۲. دبی^۲

دبی پس از ابوظبی با ۱۷۰۰ مایل مربع مساحت، بزرگترین شیخ‌نشین امارات متحده عربی است. بخش اصلی این سرزمین، بین ابوظبی در غرب و شارجه در شمال شرقی واقع است. بخش دیگر، در منطقه کوهستانی حجاز با هفتاد مایل مربع مساحت واقع است (مجتهدزاده، ۱۳۸۰: ۱۷۳). خلیج کوچکی به نام «الخور» دبی را به دو بخش تقسیم می‌کند. بخش شمالی را «دیره» و بخش جنوبی را «دبی» مینامند. بخش شمالی یا دیره در محل سکونت مردم و کاخ سلطنتی قرار دارد. از دید جغرافیایی دیره^۳ به دو قسمت، شامل سرزمین ساحلی با شنهای زرد رنگ و سرزمینی دیگر در طرف شارجه و ابوظبی (که دارای ناهمواری بیشتر و زمین آن نیز پوشیده از

1. Abu Dhabi

2. Dubai

3. Deira

4. Ras al-Khaimah

5. Ajman

عمان

کشور عمان کنونی، در حال حاضر با ۳۲۰/۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت (همان: ۳۷۹)؛ از شمال (نقطه شمالی کشور عمان رأس المسندم از قسمت عمده سرزمین عمان جدا افتاده است)، به تنگه هرمز، خلیج فارس و دریای عمان احاطه شده، بخش دیگر سرزمین عمان از شرق با دریای عمان و دریای عرب؛ از غرب با امارات متحده عربی و عربستان سعودی؛ از جنوب با جمهوری یمن همسایه است. پایتخت آن شهر مسقط (الهی، ۱۳۸۴: ۱۶۷) و حکومت عمان سلطنتی مطلقه و شاه بالاترین قدرت اجرایی و حکومتی کشور است.

اقتصاد کشور عمان نیز همانند سایر کشورهای منطقه، به نفت متکی است و نفت ۸۸ درصد صادرات و ۴۸/۱ درصد تولید ناخالص ملی را بخود اختصاص میدهد.

بحرین

از دید جغرافیایی سرزمین بحرین بیابانی است که آب‌وهوای آن نیز گرم‌وخشک بوده و جزئی از مناطق گرم خلیج فارس بشمار می‌آید. بلندترین ارتفاع آن قلّه «دخان»، حدود ۱۴۰ متر ارتفاع دارد. کشور بحرین دارای باران کم و پراکنده است؛ بطوری که آبیاری کشاورزی بیشتر توسط چاههای طبیعی انجام میگردد. قبل از کشف نفت مردم این جزیره از طریق کشاورزی و صید مروارید امرار معاش میکردند. صید مروارید، در آبهای خلیج فارس مجاور بحرین، فعالیت اقتصادی عمده‌یی در چهار هزار سال اخیر، حداقل تا سال ۱۹۳۰ م که نفت کشف شد، در آن سرزمین بوده است. بنابراین صید مروارید که منبع درآمد مردمان بحرین بوده، جنبه جهانی داشته است. چنانکه «منامه»، برای یک قرن بزرگترین مرکز صید مروارید جهان بوده است (مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، ۱۳۶۴: ۶۳).

بحرین همواره از نظر استراتژیکی و موقعیت ژئوپولیتیک، در جایگاه مهمی در منطقه خلیج فارس قرار داشته است. کشور کنونی بحرین پس از یک رشته تغییر و تحولات سیاسی منطقه‌یی، با به رأی گذاشتن و انجام همه‌پرسی تحت نظر سازمان ملل متحد، میان مردم ساکن جزیره بحرین، مبنی بر استقلال یا تحت مالکیت ایران بودن، در تاریخ چهاردهم

مسندم، با وسعت ۱۵۰ مایل مربع که به سه بخش مجزا تقسیم شده است. سرزمین اصلی عجمان و بخشهای «منامه» و «مصفوت» در منطقه کوهستانی الحجار قرار دارند، بر طبق روایت مردم، در زمان نادرشاه افشار، بخشی از نیروهای وی که به این منطقه آمده بودند، در این محل باقی ماندند. عربها که ایرانی را «عجم» میگفته‌اند، نام عجمان را از آنان گرفتند. حضور نیروهای ایرانی در این شیخ‌نشین باعث شد که عجمان نام گیرد (همان: ۱۷۷). این شیخ‌نشین در سواحل خلیج فارس دارای مرزی بطول ده مایل است.

ام القوین^۱

ام‌القوین نسبت به بقیه امارات، سرزمین یکپارچه‌یی را شامل میشود. قلمرو خانواده «المعلی»، قرن‌ها در این منطقه وجود داشت و یکی از کهنترین موجودیتهای شبه‌جزیره مسندم است. قلمرو این خانواده در زمان قدیم «ام‌القوه» (مادر قدرت و نیرو) نامیده میشده است (همان، ۱۳۸۰: ۳۷۴). وسعت سرزمینی آن ۸۴۰ کیلومتر مربع است (افشار سیستانی، ۱۳۷۶: ۶۸۳).

فجیره^۲

سرزمین این شیخ‌نشین فاقد مرز ساحلی در خلیج فارس میباشد و دارای سواحلی، بطول نود کیلومتر در دریای عمان است. این منطقه، بدلیل داشتن آب و هوای لطیف، باغهای میوه، وجود قلعه‌های قدیمی در کناره‌های ساحل و مساجد قدیمی از جاذبه‌های توریستی برخوردار است. فجیره تا سال ۱۹۰۱ م موجودیت سیاسی نداشت؛ در حالی که بندر فجیره قرن‌ها از مهمترین نقاط کرانه شرقی مسندم بود. عبدالله بن خیس الشرقی، حاکم منطقه، در سال ۱۸۶۶ م با خودداری از پرداخت مالیات بر شارجه، قبایل بخش خاوری مسندم را به قیام علیه حاکمیت شارجه تشویق کرد. با حوادثی که از این تاریخ بوقوع پیوست، سرانجام شیخ محمد بن حمد الشرقی، در سال ۱۹۵۲ م قراردادی را با بریتانیا امضا کرد و جدایی فجیره از شارجه را بطور رسمی اعلام کرد (مجتهدزاده، ۱۳۸۰: ۱۸۰).

1. Umm Al Quwain
2. Fujairah

حضور اکثریت سنیها و فرقه افراطی «وهابی» (در حدود ۷۵ درصد از جمعیت آن)، در شکل‌گیری ارتباط با همسایگان شیعه‌نشین چو ایران و عراق و حتی بحرین عامل مهمی بوده است.

گردشگری در کشورهای حوزه خلیج فارس

خلیج فارس، خلیج وسیع و زیبایی است که بعد از خلیج مکزیک و خلیج هودسن، سومین خلیج بزرگ جهان بشمار می‌آید. خلیج فارس؛ از طریق تنگه هرمز و دریای عمان به اقیانوس هند می‌پیوندد و از غرب به دلتای رودخانه اروندرود که حاصل پیوند دو رودخانه دجله و فرات و پیوستن رود کارون بدان است، ختم می‌شود. با این اوصاف، عجیب نیست اگر خلیج فارس را مهمترین خطه آبی منطقه بدانیم، بخصوص که منابع سرشار نفت و گاز هم این خلیج نیلگون را بیش از هر چیز اهمیت می‌بخشد.

خلیج فارس با حدود ۱۳۰ جزیره بزرگ و کوچک، یکی از بهترین نقاط گردشگری ایران بشمار می‌رود، بویژه که در تقسیم‌بندیهای سیاسی، جزایر شمالی خلیج فارس (که کم و بیش قابل سکونت هستند)، در مالکیت ایران و جزایر جنوب و شمال غرب (که مرجانی، سنگی و غیرمسکونی هستند) در مالکیت کشورهای عربی قرار دارند. بدین ترتیب فرصت ظرفیت گردشگری در جزایر ایرانی خلیج فارس بسیار افزایش یافته است.

فرصتهای گردشگری ایران

ایران در قلب خاورمیانه قرار گرفته و چون پلی دریای مازندران؛ یعنی زیباترین دریاچه جهان را به خلیج فارس وصل می‌کند. همچنین ایران، بعنوان چهارراهی بر سر راه شرق و غرب، پیوندگاه تجلیات فرهنگی، معنوی و سیاسی جهان شرق و غرب است.

یکی از دلایل ضعف و نارسایی موجود در صنعت جهانگردی ایران، نبود تعادل بین گروههای توریستی که سالانه از مرزهای کشور خارج میشوند و افرادی که از کشورهای خارج به ایران می‌آیند، است. تعداد مسافرینی که برای گذراندن

اوت ۱۹۷۱ م. استقلال یافت. این کشور متشکل از ۳۳-۳۵ جزیره بزرگ و کوچک است که در مدخل ورودی خلیج «سلوا» در حدود ۲۴ کیلومتری مشرق سواحل شرقی عربستان سعودی (منطقه الحساء) و ۲۸ کیلومتری غرب شبه جزیره قطر قرار دارد. جزیره اصلی و بزرگ آن به نام «بحرین» تقریباً بشکل گلابی است که بصورت شمالی-جنوبی قرار گرفته است. عرض آن بین ۱۳-۲۵ کیلومتر و طول آن حدود پنجاه کیلومتر و مساحت کل جزایر ۶۸۴/۹ کیلومترمربع است. بحرین از شمال با خلیج فارس؛ از شرق با قطر و از جنوب و غرب با عربستان سعودی همسایه است.

قطر

کشور کنونی قطر، بصورت شبه جزیره‌یی در خلیج فارس واقع است که از جنوب با خاک عربستان سعودی هم‌مرز است. شبه جزیره قطر با پهنه‌یی در حدود ۱۱۵۲۱ کیلومتر مربع بصورت زائده‌یی برگی شکل، بصورت عمود بر کرانه جنوبی دریای پارس، در ۱۶۰ مایلی جزیره کیش قرار دارد. درازای این کشور ۱۶۰ کیلومتر و پهنای آن هشتاد کیلومتر است. پایتخت آن، شهر دوحه، در شرق کشور قرار دارد. طول سواحل آن در خلیج فارس ۵۶۳ کیلومتر است. این شبه جزیره؛ از دشتهای رسوبی به نسبت هموار تشکیل شده و در شرق آن، سطح زمین مرتفعتر از غرب آن است. در سواحل شمال شرقی آن در ناحیه «فریوط» ارتفاعی بچشم می‌خورد که مانند آن نیز بصورت تپه ماهورهایی در شبه جزیره دیده میشود. علاوه بر خاک شبه جزیره‌یی، عمان شامل چند جزیره است که مهمترین آنها جزیره «حالول» است. آب‌وهوای این کشور گرم و مرطوب است؛ بطوری که دمای هوا در تابستان به ۴۵ تا پنجاه درجه سانتیگراد بالای صفر نیز میرسد. میزان بارش کم و پراکنده و فقط محدود به چند ماه زمستان است. ساکنان قطر تا قبل از کشف و استخراج نفت، بطور سنتی از راه صید مروارید، ماهیگیری و دامداری قبیله‌یی زندگی میکردند. کار مردم مناطق درونی، دامداری بیابانی و نیمه بیابانی بود و تا اوایل قرن بیستم، انسان را به نام برده خرید و فروش میکردند. قطر امیرنشین است و حکومت آن بصورت موروثی به خانواده «آل ثانی» تعلق دارد (اسدی، ۱۳۸۱: ۲۸۴).

جزیره کیش، مهمترین مقصد گردشگری خلیج فارس است. جزیره‌یی که بهترین امکانات و جاذبه‌های رفاهی، تفریحی و تجاری را در خود دارد و گردشگران زیادی را هم از کشورهای دیگر جذب میکند.

بعد از کیش و قشم، جزیره لاوان مقصد بسیاری از گردشگران است. این جزیره از شمال شرقی به بندر «مقام»؛ از شرق به جزیره «شتور» و از جنوب به حوزه‌های نفتی «رسالت»، «رشادت» و «سلمان» محدود میشود. وسعت لاوان ۷۶ کیلومتر مربع است و پس از جزایر قشم و کیش بزرگترین جزیره ایران در آبهای خلیج فارس بشمار میرود.

جزیره هندورابی از نظر سیاحت و ایرانگردی از زیرمجموعه‌های جزیره کیش است که با ۲۲/۸ کیلومتر مربع مساحت، در فاصله ۳۲۵ کیلومتری بندرعباس و ۱۳۳ کیلومتری بندر لنگه و در حد فاصل بین دو جزیره کیش و لاوان قرار گرفته است. محیط زیست جزیره، بدلیل بسته بودن آن محدود است و موجوداتی از قبیل انواع پرندگان کوچک، پرندگانی مهاجر، مانند باز و شاهین و انواع کمی خزنده و موش صحرایی در آنجا یافت میشود.

اوقات فراغت به خارج از کشور میروند، بطور متوسط بیش از ده برابر افرادی است که کشورهايشان را به مقصد ایران ترک میکنند. چنین جریانی بیانگر این واقعیت است که شرایط لازم برای جذب توریست به داخل کشور وجود ندارد و الویتهای برنامه‌ریزی باید در جهت جلب نظر گردشگران برای سفر به ایران باشد.

بسیاری از جزیره‌های غیرمسکونی متعلق به ایران، بعنوان زیستگاه مرجانها و محل تخمگذاری پرستوهای دریایی و لاک‌پشتها و غیره از اهمیت ویژه‌یی برخوردارند. از آنجا تا به اروندرود (در مرز عراق)، ایران جزایر غیرمسکونی زیادی وجود دارد که از آن جمله میتوان، به «ام‌الکرم»، «نخیلو»، «جبرین»، «ام‌السيله»، «جزیره فارسی»، «خارکو»، «بونه»، «دارا» و «قبرناخدا» اشاره کرد.

بزرگترین جزیره خلیج فارس «قشم» است که با ۱۱۵ کیلومتر طول بین ده تا ۶۵ کیلومتر عرض، وسعتی دوبرابر کشور بحرین را بخود اختصاص داده است؛ اما بعد از جزیره قشم، جزایر بوبیان (کویت و بحرین)، بزرگترین جزایر منطقه هستند؛ اما هیچ‌یک به اندازه هرمز، قشم، خارک و کیش سوابق دیرینه تاریخی و یا تجاری ندارند.

جدول شماره ۳: اطلاعات عمومی مربوط به کشورهای حاشیه‌نشین خلیج فارس در سال ۲۰۰۳ م. (www.cia.gov)

کشور	پایتخت	مساحت (کیلومتر مربع)	حکومت	دین	مذهب	تاریخ استقلال	زبان	جمعیت
ایران	تهران	۱/۶۴۸/۱۹۵	جمهوری اسلامی	اسلام	شیعه	-	فارسی	۸۰/۰۰۰/۰۰۰
امارات متحده عربی	ابوظبی	۷۷/۷۰۰	امیرنشین	اسلام	سنی	م. ۱۹۷۱	عربی	۲/۵۸۰/۰۰۰
بحرین	منامه	۶۶۹	امیرنشین	اسلام	سنی	م. ۱۹۷۱	عربی	۶۹۱/۰۰۰
عراق	بغداد	۴۳۷/۵۵۲	جمهوری	اسلام	شیعه- سنی	م. ۱۹۳۲	عربی	۲۴/۰۰۰/۰۰۰
عربستان سعودی	ریاض	۲/۲۴۰/۰۰۰	پادشاهی	اسلام	وهابی	م. ۱۹۳۲	عربی	۲۴/۲۹۳/۸۴۴
عمان	مسقط	۳۰۰/۰۰۰	سلطنتی	اسلام	ابضیه	-	عربی	۲/۸۰۷/۱۲۵
قطر	دوحه	۱۱/۴۰۰	امیرنشین	اسلام	سنی	م. ۱۹۷۱	عربی	۸۱۷/۰۵۲
کویت	کویت	۲۷/۸۱۸	امیرنشین	اسلام	سنی	م. ۱۹۶۱	عربی	۲/۱۸۳/۱۶۱

صنعت گردشگری کویت

زمینی به مساحت ۲۸۰ کیلومتر مربع را بخود اختصاص داده است و شش «ورلد»^۴ یا «دنیا» را که هر یک ویژگیهای منحصر بفردی دارند، دربرمیگیرد. یکی از این دنیاهای دبی‌لند که برای خانواده‌ها جذابیت زیادی خواهد داشت، «دنیای جذابیتها و تجربیات»^۵ نام دارد. این «دنیا» مجهز به ترن هوایی، موج سواری و سایر بازیهای مکانیکی است. «دنیای گردش و ورزش»^۶ انواع مختلفی از استادیومها را در بردارد و طراحی آن را شرکت آلمانی «فون گرکن مارگ و شرکا» بر عهده داشته است. علاوه بر این مراکز ورزشی مختلف در این دنیا ساخته شده است. «داون تاون»^۷ دنیای دیگری از این مجموعه است که یک مرکز تفریحی مجهز به تئاتر، سینما، رستوران و مراکز بولینگ است. «دنیای اکوتوریسم» که محیطهای طبیعی و ساختارهای زیست‌محیطی را به نمایش میگذارد، قرار است، فوق مدرنترین مرکزی باشد که به آینده نظر دارد. «دنیای تفریح و تعطیلات»^۸ که چشمه‌های آب معدنی دارد و «دنیای خرده‌فروشی و سرگرمی»^۹ که نوعی خرده‌فروشی در آن انجام میگیرد از جمله دیگر دیدنیهای این مرکز هستند.

صنعت گردشگری عراق

شهرهای مذهبی عراق، همزمان با افزایش پنج برابری زائران عمدتاً ایرانی، شاهد رشد برق‌آسای صنعت هتلداری و رشد سطح اقتصاد نجف و شهرها و روستاهای اطراف آنها هستند. مقامات عراقی گردشگری مذهبی را ستون فقرات تمام صنعت گردشگری در تمام اشکال آن در کشور عراق میدانند.

با سفر سالانه بیش از یک میلیون زائر (عمدتاً ایرانی) به شهرهای مقدس نجف و کربلا و رشد برق‌آسای ساخت‌وساز هتلها و ایجاد اشتغال در رستورانهای بخش حمل و نقل، گردشگری مذهبی به ستون فقرات گردشگری عراق مبدل شده و سطح اقتصادی این شهرها رونق گرفته است.

مسئولان کوییتی بدنبال ارتقای صنعت گردشگری در این کشور هستند و میخواهند با استفاده از راهکارهای جدید از این صنعت، یک منبع درآمد دائمی، برای کویت فراهم آورند.

شمار زیادی از بخشهای دولتی و خصوصی در تهیه راهبرد توسعه گردشگری کویت مشارکت داشته‌اند. این راهبرد، شامل یک طرح بازاریابی خارجی و تهیه یک پلان مفصل از همه تسهیلات گردشگری است. چنانچه کویت بخواهد به صنعت گردشگری خود سروسامانی ببخشد، اجرای این راهبرد ضروری است. مهمترین رکن راهبرد پیشنهادی، ایجاد هزاران شغل در گردشگری و تشویق بخش خصوصی به راه‌اندازی طرحهای منحصر-بفرد گردشگری است. کویت بخاطر مشی اعتدالی-دینی، شناخته شده است و همین امر به این کشور امکان میدهد که گردشگرانی را از سراسر جهان جهت خود جذب کند.

صنعت گردشگری دبی

شهر نسبتاً کوچک دبی که از جزیره «پرنس ادوارد» کانادا هم کوچکتر و تعداد شهروندان آن تنها یک میلیون و چهارصد هزار نفر است، مهد پروژه‌های متعدد معماری است که هر یک در نوع خود بی‌نظیر و اعجاب‌انگیز است. از جمله آنها میتوان به بلندترین آسمان‌خراش کره زمین، اولین هتل لوکس زیرآبی دنیا و بزرگترین مجموعه جزایر مسکونی ساخته دست بشر که اگر از بالا به آن نگاه شود، نقشه جهان در آن دیده میشود، اشاره کرد.

پروژه در دست‌ساخت دیگری که بخشی از آن را دولت دبی و بخش دیگر را شرکت «دبی لند»^۱ راه‌اندازی میکند، «دبی‌لند» نام دارد که فضای پارکهای «دیزنی ورلد»^۲ یا «لاس وگاس»^۳ را به یاد می‌آورد. این مجموعه در حال ساخت، مجموعه‌یی تفریحی است که بسیار مجهزتر از آنهاست. این پروژه که تنها ده دقیقه از فرودگاه بین‌المللی دبی فاصله دارد،

4. Word
5. Attractions and Experience
6. Sports and Outdoor World
7. Downtown
8. Leisure and Vacation Word
9. Entertainment Word and Retail

1. Dobby Land
2. Disney World
3. Las Vegas

صنعت گردشگری قطر

کشور امیرنشین قطر با طول ۱۶۰ کیلومتر و عرض ۵۵ تا نود کیلومتر و مساحتی بالغ بر ۱۱/۴۴۰ کیلومتر مربع، بشکل شبه جزیره‌یی در خلیج فارس واقع شده است. این کشور از جنوب در جمع شصت کیلومترمربع با کشور عربستان مرز مشترک خاکی دارد. این کشور دارای شرایط آب‌وهوایی نیمه‌بیابانی با تابستانهای بسیار گرم و مرطوب است، بصورتی که درجه حرارت آن تا بیش از ۴۶ درجه میرسد. مهمترین جاذبه‌های گردشگری قطر در شکل شماره ۲ آمده است:

شکل شماره ۲: مهمترین جاذبه‌های گردشگری قطر (www.alamto.com)

در قالب گردشگری بروز نماید؛ زیرا در جهان ژئواکونومی و نظم نوین جهانی که ابرقدرتها هر یک به گمان خود تعریفی از آن دارند، دستیابی به یک همگرایی منطقه‌یی در منطقه ژئوپولیتیک خلیج فارس امری ضروری بنظر میرسد. در بحث اقتصادی میتوان به صنعت گردشگری اشاره کرد؛ زیرا گردشگری بعنوان یکی از سریعترین بخشهای اقتصادی در حال رشد است.

ایران، عربستان و عراق در بعد مذهبی و با تأکید بر ایدئولوژی اسلامی هر ساله پذیرای هزاران گردشگرند که این عمل به انتقال سرمایه می‌انجامد. ایجاد درآمد و انتقال سرمایه به این کشورها باعث توسعه اقتصادی کشورهای مورد نظر میشود و منبع درآمد غنی برای آنهاست. دبی بعنوان یکی از مراکز تجاری جهانی با جذب توریزم تجاری به جذب سرمایه و بازارهای جهانی دست مییابد؛ حتی با وجود مشکلات سیاسی و نزاعهای مقطعی که گاهی در بین این کشورها بوجود آمده است، هنوز انتقال زائر در این کشورها انجام میپذیرد که این خود پاسخی است به این سؤال که عامل اقتصادی و توسعه

مسئله امنیت، همچنان بزرگترین چالش بر سر راه توریسم عراق است؛ اما توریسم در عراق توان بالقوه‌یی برای تحول و مشارکت در ترمیم هویت ملی و کمک به بازسازی اعتماد ملی و غلبه بر برخی از مشکلات و مخاطرات فرقه‌یی و نیز ایجاد تسامح و تساهل اجتماعی و فرصتهای مناسب اقتصادی، بویژه برای جوانان جوپای کار عراقی دارد. عراق مقصد جالبی است که باید منتظر بماند تا توسط تورگردانها و مؤسسات توریستی جهان و نیز توریستهای شخصی شناخته و معرفی شود.

صنعت گردشگری عربستان

خانه کعبه، مسجد پیامبر، آرامگاه پیامبر اسلام و قبرستان بقیع از جاذبه‌های مذهبی عربستان بحساب می‌آیند. شهر خستی عربستان که حتی در انجیل هم بدان اشاره شده و شهر سنگی «نبتین» که کارشناسان آن را هم‌رده با شهر تاریخی «پترا» در اردن میدانند از جاذبه‌های تاریخی این کشور هستند که در سالهای اخیر مورد توجه گردشگران خارجی قرار گرفته‌اند. قدمت تاریخی عربستان و جاذبه گردشگری مذهبی این کشور، صنعت گردشگری عربستان را تا جایی رونق داده که این صنعت هم‌رده با صادرات نفت و گاز مهمترین منبع درآمد عربستان محسوب میشود.

نتیجه‌گیری

جاذبه‌های گردشگری کشورهای حوزه خلیج فارس، موجبات همگرایی کشورهای منطقه را فراهم خواهند آورد. عامل اقتصادی از جمله عواملی است که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت. عامل اقتصادی تأثیر بسزایی در همگرایی کشورهای خلیج فارس ایجاد میکند و این همگرایی میتواند

قابل وصول است که منجر به گسترش صنعت توریسم و گردشگری است.

در پاسخ به سؤالات فرعی در این پژوهش، تأکید بر همگرایی اقتصادی است که بصورت‌های متفاوت از جمله گردشگری بروز پیدا میکند. همگرایی سیاسی در بین کشورهای منطقه با توجه به اختلافات سیاسی ضعیف و متزلزل است؛ اما با وجود مشترکات مذهبی، میتوانند زیرلای پرچم اسلام به یک صلح پایدار دست یابند. در این پژوهش کوشش شد که با شناسایی عوامل همگرایی، به اهمیت و منزلت منطقه افزوده شود و نیز کشورهای منطقه هر چه بیشتر در یک پیوند همه‌جانبه اقتصادی-سیاسی شریک شوند که این منجر به رشد و توسعه گردشگری در منطقه خلیج فارس میشود.

در پاسخ به سؤال وضعیت گردشگری در کشورهای منطقه خلیج فارس در این پژوهش با کنارگذاشتن اختلافات سیاسی و مرزی، صنعت گردشگری، بویژه گردشگری مذهبی، درآمد بالایی را برای کشورهای مسلمان خلیج فارس از جمله ایران، عربستان و عراق که جایگاه‌های زیارتی فراوانی را بخود اختصاص داده‌اند، کسب میکند و بدلیل مشترکات دینی و ایدئولوژی اسلامی در صنعت گردشگری به پیشرفتهای قابل توجهی نائل آمده‌اند.

از مناطقی که بستری مناسب برای همگرایی دارد، منطقه خلیج فارس، بعنوان کانون ژئوپولیتیک در منطقه استراتژیک خاورمیانه است که هم دارای منابع انرژی غنی و تواناییهای اقتصادی در زمینه صنعت گردشگری است؛ اما حضور ابرقدرتها در این منطقه، باعث ایجاد تفرقه و اختلاف بین کشورهای منطقه شده است.

گردشگری یکی از پردرآمدترین بخشهای اقتصادی است که به تجارت هزاره سوم موسوم است و جریانهای گردشگری بین‌المللی، پویاترین مبادلات اقتصادی را که ممکن است، بین کشورها اتفاق بیفتد، بوجود می‌آورد. بنابراین توسعه گردشگری میتواند، سبب پویایی و تقویت بنیه اقتصادی، رشد خلاقیت و نوآوری در اقتصاد و ایجاد بسترهای تاریخی

گردشگری باعث میشود که کشورهای حوزه خلیج فارس با وجود مشکلات سیاسی و با چشم‌پوشی از برخی موانع و مسائل، به فکر همگرایی و اتحاد در بین کشورهای خود باشند و به وحدت با الهام از آیه «واعتصمو بحبل الله جمیعاً و لا تفرقوا» (سوره آل عمران: آیه ۱۰۳) که شعار قرآنی این کشورهای اسلامی است، بیندیشند.

از ادبیات پژوهش و همچنین تجزیه و تحلیل انجام شده، استنباط میشود که چنانچه در کشورهای حوزه خلیج فارس همگرایی بوجود آید، میتواند موجب رشد سریعتر صنعت گردشگری شود. همگرایی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در بین کشورها باعث میشود که این کشورها روابط صمیمانه‌تری بین خود برقرار کنند و این، تأثیری مثبت بر صنعت گردشگری میگذارد.

با توجه به اهمیت روزافزون منطقه خلیج فارس و نقش کلیدی و مؤثر صنعت گردشگری بر حیات اقتصادی جهان و منطقه و نیز باتوجه به وجوه مشترکی که بین کشورهای مسلمان منطقه وجود دارد، لزوم یک اتحاد دسته‌جمعی برای رسیدن به یک امنیت دسته‌جمعی برای بالابردن سطح زندگی مردم منطقه و همچنین ایجاد صلحی پایدار و حساب‌شده بین مسلمانان منطقه از هر زمان دیگری احساس میگردد. بنابراین میبایست تمام کشورهای منطقه، زیر پرچم اسلام جمع شوند و در این صورت است که به چشم‌انداز یک منطقه مستقل میتوان امید بست.

از سوی دیگر همگرایی منطقه خلیج فارس، با توجه به منابع سرمایه‌ی و پولی، امکانات مناسب معدنی و فضایی، حمل‌ونقل آبی و دسترسی به بازار فروش مناطق ریملند^۱ و آفریقا میتوانند به یک مجتمع عظیم صنعتی و مکمل یکدیگر تبدیل شود که این در پرتو اتحاد منطقه‌یی و امنیت جمعی

۱. این نظریه در مباحث ژئوپولیتیک از اهمیت ویژه‌یی برخوردار است. نظریه تئوری سرزمین حاشیه‌یی «ریملند» از نیکلاس اسپایکمن است. این تئوری به سرزمینهای حاشیه‌یی اروپا، خاورمیانه، آسیای جنوبی و خاور دور اهمیت بسیار میدهد و آنها را همچون کلیدهای امنیت ایالات متحده آمریکا تلقی میکند. به نظر این دانشمند تسلط بر هر یک از این مناطق، احاطه بر جهان جدید را بصورت یک امکان درمی‌آورد.

و گاز به تنهایی نزدیک به ۸۵ درصد کل نیازهای کشورهای منطقه را تأمین میکنند. بدین لحاظ باید سیاستهای نفتی هماهنگ با یکدیگر، برای افزایش قیمت نفت و حفظ میزان آن اتخاذ شود. همچنین باید تلاش شود که با توافق همه اعضای آن، بویژه عربستان سعودی، سازماندهی جدیدی برای سازمان اوپک انجام گیرد. سیاستهای نفتی کشورهای منطقه باید بر اساس اجماع و مصالحه با دیگر کشورهای عضو اوپک اتخاذ شود؛

۲. تلاش برای آگاهسازی مردم در مورد مفهوم شهروند اقتصادی، برقراری دموکراسی، آزادی بیان، چاپ و نشر، اجازه حضور گسترده تر احزاب مختلف، برقراری عدالت اقتصادی و اجتماعی عملی نه فقط لفظی، دوری جستن از هرگونه القای تفکرات شخصی دولتمردان، بجای منافع ملی در درون کشورهای منطقه؛

۳. برخورد اصولی و منطقی با سرمایه گذاری خارجی در درون کشورها در جهت رشد و پیشرفت اقتصادی کشورها؛ زیرا اقتصاد امن داخلی، باعث ایجاد امنیت در منطقه و درون کشورها میشود؛

۴. زدودن ذهنیتهای منفی تاریخی و قبولاندن این موضوع که هیچکدام از کشورهای حوزه خلیج فارس، هرگز قصد سلطه بر منطقه را ندارند و این موضوع تبلیغات سوء کشورهای غربی و برون منطقه‌یی است؛

۵. ایجاد بازار مشترک اسلامی در کشورهای حوزه خلیج فارس؛

۶. ایجاد مراکز تلویزیونی و رسانه‌یی مشترک؛

۷. ایجاد مراکز دانشگاهی و علمی مشترک؛

۸. تبادل اطلاعات و فناوری میان کشورهای حوزه خلیج فارس؛

۹. گسترش راههای ارتباطی و مواصلاتی میان خلیج فارس؛

۱۰. همگرایی علمی و موضع‌گیری مشترک اسلامی در رویارویی با تهدیدات و چالشهای عمومی جهان اسلام؛

۱۱. بازسازی ساختارهای اقتصادی و همکاری گسترده اقتصادی بین کشورهای عضو؛

شود. این امر نشان میدهد که با گسترش گردشگری چیزی فراتر از اقتصاد بدست می‌آید و آن گسترش صلح و دوستی و حفظ حقوق انسان و طبیعت است. از آنجا که خلیج فارس یکی از مهمترین مناطق استراتژیک جهان است، گردشگری میتواند از عوامل بسیار مهم در جذب سرمایه از راه جذب گردشگر باشد. به همین دلیل برای کشورهای خلیج فارس، جذب گردشگر و ایجاد زیرساختهای مناسب برای جذب گردشگر از اهمیت فراوانی برخوردار است.

ایران جزء ده کشور مستعد جذب گردشگر بشمار می‌آید و یکی از معدود کشورهایی است که صاحب ریشه‌های قوی عناصر فرهنگی - مدنی و مناظر زیبای طبیعی و غیره است؛ با این وجود تاکنون در صنعت گردشگری آن توفیقات زیادی پیدا نشده است. در حال حاضر در نظام اقتصادی کشور، به مسئله کسب درآمد از طریق صادرات غیرنفتی توجه زیادی میشود و در این میان جهانگردی، بعنوان صادرات نامرئی میتواند از طریق برنامه‌ریزیهای اصولی مدنظر باشد.

وجود اماکن مقدس مکه و مدینه در عربستان سعودی، باعث نفوذ قابل ملاحظه این کشور در میان مسلمانان و منطقه خلیج فارس شده است. از طرفی این کشور با درآمدهای نفتی قابل توجه، تلاش کرده حضور اقتصادی خود را در میان ملل مسلمان تقویت کند. بنابراین نه تنها از نظر تاریخی و اسلامی و نیز از نظر انرژی، دو کشور ایران و عربستان سعودی با افزایش همگرایی از توانایی فراهم آوردن زمینه‌های همگرایی اسلامی در دنیای اسلام برخوردارند؛ بلکه میتوانند دراز بین بردن تفکر مربوط به ژئوپولیتیک اسلام هم مؤثر بوده و تنها ژئوپولیتیک جهان اسلام را مطرح کرده و تعقیب نمایند.

بنابراین با توجه به مسائل مطرح شده، راهکارهایی که بدنبال می‌آید، برای بهبود اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و در نتیجه توسعه همه جانبه، بویژه توسعه صنعت گردشگری ارائه میشود:

۱. نفت، بعنوان مهمترین منبع تحصیل ارز برای کشورها، اصلی ترین منبع درآمد دولتهای منطقه است؛ بنحوی که نفت

۲۵. ایجاد روابط برادرانه و دوستانه میان کشورهای مسلمان منطقه و عدم گرایش به پانهای مختلف و رفع تبعیضات بین عرب و فارس و اقدام به احساسات‌زدایی از سیاست خارجی کشورهای منطقه و هدایت حس ناسیونالیسم و قوم‌گرایی در جهت درست و منطقی آن؛

۲۶. اسلام، بعنوان ایدئولوژی و دین واحد بر ملت‌های منطقه باید حامل پیام وحدت بین آنها باشد. در این مورد باید از تعصبات خشک و بی‌مورد دوری کرد و از این طریق از رقابت ایدئولوژی و جنگ سرد اسلامی دوری جست و کانون تشنج را از بین برد؛

۲۷. برگزاری نمایشگاه‌های بین‌المللی و سالانه در کشورهای منطقه، برای رسیدن به تعاملات بیشتر فرهنگی و اقتصادی؛

۲۸. اتخاذ سیاست‌هایی که موجب ممانعت از دخالت و نفوذ دولت‌های بیگانه در منطقه خلیج فارس شود؛

۲۹. برنامه‌ریزی در طرح‌های گردشگری در منطقه خلیج فارس و عقد قراردادهای مربوطه در این زمینه با مشارکت همه کشورهای منطقه؛

۳۰. اتخاذ سیاست‌های اصولی و طرح برنامه‌های مبتنی بر تحقیقات و مدیریت عملی کشورهای منطقه خلیج فارس؛

۳۱. نشریات، بروشورها و نقشه‌هایی که از سوی سازمان‌های جهانگردی چاپ و منتشر میشوند از جمله ابزاری هستند که موجب تکامل صنعت گردشگری میشوند. اینگونه نشریات و یا بروشورها که در مورد شهرها و کشورها، به‌مراه جاذبه‌های جهانگردی بچاپ میرسند، معمولاً خیلی خلاصه هستند و بیشتر حجم آنها به تصاویری از مناظر تاریخی و باستانی و دیگر جاذبه‌های جهانگردی اختصاص می‌یابد. در این نشریات و بروشورها باید سعی شود، حداکثر اطلاعات مورد نیاز جهانگردان، بخصوص اطلاعات مربوط به قیمت‌ها، وضع راه‌ها، هتل‌ها و غیره به اختصار بیان شود.

۱۲. اتحاد خلیج فارس با تأکید بر ایدئولوژی اسلامی در منطقه خلیج فارس؛

۱۳. جلوگیری از تهاجم فرهنگی بوسیله ارتقای سطح آگاهی مردم منطقه و حفظ ارزشهای بومی و ایدئولوژی اسلامی در منطقه خلیج فارس؛

۱۴. احترام به ارزشهای قبایل بومی و استفاده از مشارکت آنها در امور سیاسی کشورهای منطقه خلیج فارس؛

۱۵. جلوگیری از اختلافات داخلی در کشورها و در سطح بین‌المللی منطقه خلیج فارس؛

۱۶. برقراری ارتباط بین کشورهای منطقه بر اساس مشترکات موجود بین کشورها و فرهنگ‌های بومی؛

۱۷. استفاده کشورهای منطقه از توانمندیهای خود، برای برنامه‌ریزی در صنعت گردشگری؛

۱۸. جلوگیری از گروه‌بندیهای منطقه‌یی که موجب بروز اختلافات منطقه‌یی میشود؛

۱۹. طراحی و تدوین سیاستها و برنامه‌های کلان امنیتی توسط دولت‌های منطقه؛

۲۰. جلوگیری از رزمایش گروه‌های تروریستی در منطقه خلیج فارس؛

۲۱. تأکید دولت‌ها بر توسعه صنعت گردشگری در منطقه که خود نیز میتواند زمینه همگرایی کشورها، در منطقه خلیج فارس باشد؛

۲۲. اتخاذ سیاست‌های درست برای ایجاد هرچه بیشتر اتحاد و یکپارچگی ملل، توسط کشورهای منطقه خلیج فارس؛

۲۳. توازن قوا بین سه کشور ایران، عراق و عربستان و تقویت کشورهای ضعیف منطقه خلیج فارس؛

۲۴. با توجه به اینکه کشورهای ایالات متحده آمریکا، انگلیس، فرانسه، آلمان و چین برای فروش تسلیحات نظامی به کشورهای منطقه از هم سبقت میگیرند، طرح تحریم خرید تسلیحات نظامی در دستور کار کشورها قرار بگیرد که این مسئله یک امر ضروری بنظر میرسد؛ هم اکنون بودجه‌های دفاعی کلانی توسط این کشورها صرف خرید تسلیحات نظامی میشود؛

منابع

- اسدی، بیژن؛ *خلیج فارس و مسائل آن*، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
- افشار سیستانی، ایرج؛ *جغرافیای تاریخی دریای پارس*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- _____؛ *جغرافیای تاریخی قطر*، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- الوانی، سید مهدی؛ *دهدشتی، زهره؛ اصول و مبانی جهانگردی*، تهران: انتشارات بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، ۱۳۷۳.
- الهی، همایون؛ *خلیج فارس و مسائل آن*، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- اهلرز، اکارت؛ *ایران مبانی یک کشورشناسی جغرافیایی*، ترجمه محمدتقی رهنمایی، تهران: انتشارات مؤسسه جغرافیایی کارتوگرافی سحاب، جلد اول، چاپ اول، ۱۳۶۵.
- جعفری ولدانی، جعفر؛ *ژئوپولیتیک جدید دریای سرخ و خلیج فارس*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ دوم، ۱۳۸۴.
- حافظنیا، محمدرضا؛ *خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز*، تهران: انتشارات سمت، چاپ چهارم، ۱۳۸۴.
- فارسانی، سلیمان؛ *تحلیل بر منطقه‌گرایی و نقش آن در حفظ صلح و امنیت*، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۷.
- قرآن کریم.
- قوام، عبدالعلی؛ *روابط بین‌الملل نظریه‌ها و رویکردها*، تهران: انتشارات قومس، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- مجتهدزاده، پیروز؛ *جغرافیای تاریخی خلیج فارس*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۵۴.
- _____؛ *ایده‌های ژئوپولیتیک و واقعیت‌های ایرانی (مطالعه روابط جغرافیا و سیاست در جهان دگرگون‌شونده)*، تهران: انتشارات نی، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- _____؛ *خلیج فارس کشورها و مرزها*، تهران: انتشارات عطایی، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- محرابی، علیرضا؛ *ژئوپولیتیک و تحول اندیشه حکومت در ایران*، تهران: نشر انتخاب، چاپ اول، ۱۳۸۶.

مقاله

- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی؛ «بحرین نظری اجمالی به کشورها»، *فصلنامه پژوهش‌های بازرگانی*، شماره هجدهم، اسفند ۱۳۶۴.

منبع انگلیسی

- Oxford Advanced Learners Dictionary, Oxford University Press, 1989.

منابع اینترنتی

- <http://www.e-unwto.org/doi/abs>
- <http://gulf2000.columbia.edu>
- <http://citiwire.net/wp-content/uploads>
- <http://corporate.sharjahtourism.ae>
- <https://www.cia.gov>
- <http://www.alamto.com>